

ГАЛИЦЬКІ АКТИВІСТИ В УСТАНОВАХ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ДОБИ ДИРЕКТОРІЇ (КІНЕЦЬ 1918-1920 Р Р.)

В статті розглядається участь галицьких активістів ЗУНР у державних інституціях УНР у кінці 1918 – на початку 1920 р.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Директорія, Західноукраїнська Народна Республіка, Галицька Армія, Українська Національна Рада.

GALICIAN ACTIVISTS IN INSTITUTIONS OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC DAY DIRECTORY (THE END OF 1918-1920)

The article is part of the Galician activists of ZUNR (West Ukrainian People's Republic) in state institutions the UNR (Ukrainian People's Republic) late 1918 – at the beginning of 1920.

Keywords: Ukrainian People's Republic, Directory, the West Ukrainian People's Republic, the Galician Army, the Ukrainian National Council.

У процесі об'єднання Західноукраїнської Народної Республіки з Українською Народною Республікою, окрім політико-правової інтеграції та військової взаємодії, відбувався обмін кадрами в різних сферах державного життя. Про участь військових-галичан Січового Стрілецтва та Галицької Армії у боротьбі з більшовиками написано чимало спогадів та історичних праць. Про діяльність галичан та буковинців у державних установах УНР інформація є фрагментарною. У статті спробуємо з'ясувати масштаби і характер кадрового поповнення адміністрації УНР в добу Директорії.

Внаслідок масованого наступу польських військ Галицька Армія 16 -17 липня 1919 р. перейшла Збруч і вступила на територію Наддніпрянщини, де разом із дієвою армією УНР брала участь у військовому протиборстві з більшовиками [16, с. 123-127]. Побоюючись репресій з боку польської влади, Східну Галичину покинули цивільні біженці, серед них більшість активістів ЗУНР. Окрім них, у Наддніпрянщину перейшли більше від тисячі галицьких селян, яких мобілізували для евакуації державних установ разом із їхніми кінями та підводами [28, с. 5].

Частина галицького війська на прохання наддніпрянського керівництва відразу відправилася на фронт допомоги дієвій Армії УНР стримувати більшовицький наступ. Окремі військові підрозділи, старшинський корпус та цивільні особи зупи-

нилися в Кам'янці на Поділлі, який півтори місяці перед тим був звільнений від більшовицького панування.

Один із галичан пізніше згадував: «Біженці розташовуються в Кам'янці та біля нього по селах. Дорожня задається нам неможлива. Платимо по 300 гривень за хліб. Місцеві з недовір'ям, а часто ворожо відносяться до нас. Та радимо собі як можна» [4, с. 2]. Безсистемність евакуації галичан та їх невідповідне розташування спричинили в різних місцевостях роздратування тутешнього селянства й навіть бойкот розташованих там галичан. Прибулі не могли дістати жодних продуктів для себе й для своїх коней: «Селяни не дають ні хліба, ні яєць, ні молока. «Чого ви до нас приїхали? Їдьте ради бога додому і не турбуйте нас». Так приймають деякі села своїх гостей» [28, с. 5]. Така ситуація тривала до осені 1919 р. На нараді 4 листопада 1919 р. один із командирів наддніпрянської армії от. Сальський заявив: «Населення ставиться пасивно, нас називає петлюрівцями, а галичан – австріяками, активно ніхто не допомагає. Треба, щоб нас народ розпізнав і був більш чулий для потреб нашої армії» [3, с. 24].

Невідрадну ситуацію зі ставленням до прибулих галичан прокоментували у пресі Кам'янця-Подільського місцеві українські діячі. Яків Зогуля, зокрема, писав: «Для нас наддніпрянців не диво, що проста психологія селянина, вимученого десятикратними інвазіями чужинців (австрійців, німців, кацапів) не дозволяє йому врозуміти справи і викликає у його таке незадоволення. І навпаки серед біженців – простих галичан повстає обурення на наших селян – «що за народ тут жие. Лучше чорту в зуби, а тут не залишусь».

– І ось назріває конфлікт. Лише інтелігент терпляче жде своєї долі. Він і його коні голодні і він не знає, що буде з ним завтра, чи вдасться йому що з'їсти чи ні» [28, с. 5].

Спиридон Черкасенко пояснив настрої тутешнього селянства так: «По декуди в газетах промайнули вказівки на не зовсім толерантне відношення до «австріяків» наших селян... Нам добре знайома ця «чудова риса» модерного селянства нашого, що досі ще дивиться навіть на своє військо як на щось стороннє, що може втрутитись, як і большевики, в його державу-комору, та чого доброго – зазіхнути на «миколаївки», награвані на базарах за хлібець, сальце, яєчка і т. п. То нема нічого дивного, що своїх людей з Галичини, та ще одягнутих «по австріяцькому» воно приймає не геть-то прихильно. Звичайно се не скрізь, але де се є, то треба зробити, щоб сього не було. Отут би придалися, на нашу думку, оті мобілізовані партійні товариші, якими ще не так давно пишалися наші партійні органи. Замість сіяння всяких нісенітниць і утворення тим паніки, ліпше було-б розвинути широку агітацію за братнє співжиття й поміч, а гарно поставленою інформацією розвіяти останні іскри недовір'я й розбрату» [30, с. 2].

Ще один автор переконував місцеве громадянство у користі приїзду галичан:

«З Галицькою армією прибула до нас і інтелігенція, яка так потрібна нам. Наддністрянци, елемент цілком свідомий і вихований, в данному разі можуть відограти велику роль в будівництві Соборної України.

Завдання громадянства – використати наддністрянців, як найліпше.

По селах невідповідними елементами провадиться агітація, що галичане це є австріяці – німці і нам чужий елемент. Об'їзд сел свідомими наддністрянцями наочно показав би нашим селянам, хто такі для нас наддністрянци, тоді не трапилось би ворожих випадків селян проти війська. Серед прибувших наддністрянців є багато правників, кооператорів і інших громадських діячів котрих необхідно використати по фаху» [28, с. 5].

Разом із Диктатором Євгеном Петрушевичем до тимчасової столиці УНР прибуло чимало працівників центральної та місцевої адміністрації ЗУНР. Впродовж червня – липня 1919 р. галицькі діячі переїхали за Збруч. У Кам'янці на Поділлі опинилися серед інших такі депутати Української Національної Ради ЗУНР: Андрій Алиськевич, Олександр Баран, Володимир Бірчак, Осип Бурачинський, Сидір Голубович, Теодор Ваньо, Степан Витвицький, Августин Домбровський, Микола Загульський, Микола Левицький, о. Олександр Капустинський, Іван Кохановський (разом із донькою Іванною та сином Зиновієм), Іван Макух, Андрій Музичка, Антін Онищук, Михайло Петрицький, Лев Петрушевич, о. Степан Петрушевич, брати Антін і Тимотей Старухи, Осип Устиянович, о. Теодор Чайковський, Петро Шекерик-Доників та Андрій Шмигельський, Дмитро Юркевич. Осип Назарук був призначений керівником Управління преси та інформації УНР. Міністрами УНР у 1919 р. стали члени УСДП Осип Безпалко (буковинець) та Володимир Темницький, діяч УРП Антін Крушельницький [23, с. 620, 626, 629, 634].

Слід відзначити, що вимушений перехід Галицької Армії за Збруч відбувся на тлі погіршення стосунків між керівництвом УНР та ЗУНР, зокрема між Симоном Петлюрою та Євгеном Петрушевичем. Конфлікт між обома лідерами розпочався весною 1919 р. Проголошення Диктатури 9 червня 1919 р. ще більше загострило стосунки [20, с. 346-348]. Уряд УНР на протипагу Диктатурі на початку липня 1919 р. створив Міністерство для Галичини, що очолив галичанин Семен Вітик – діяч УСДП [22, с. 11].

Однією з умов, які Є. Петрушевич поставив С. Петлюрі перед переходом за Збруч, стало скасування Галицького міністерства. Однак обіцянку було виконано значно пізніше. Щойно 20 жовтня на вимогу УНДП та УРП уряд УНР скасував повноваження міністерства для Галичини.

Облаштування галичан та буковинців у Кам'янці виявилось непростим завданням. Необхідно було в стислі терміни віднайти певну кількість житлових приміщень, розташувати евакуйоване майно, залагодити матеріальне забезпечення та харчування новоприбулих. Рада міністрів УНР, розуміючи важливість цього питання, передала один мільйон гривень тимчасової допомоги для галичан і буковинців [29, с. 1]. Свою підтримку надав і уряд Диктатора, який ухвалив рішення виплатити державним службовцям ЗУНР, що прибули в Наддніпрянщину, заробітну платню за серпень 1919 р. у тому обсязі, в якому вони отримували платню раніше [26, с. 2].

Галичани стикнулися в Кам'янці зі складністю проживання й дорожнечою. Переповнення міста спричинило подорожчання та дефіцит продовольства, загрожувало поширенням епідемій [35, с. 77].

А. Шмигельський 23 вересня 1919 р. писав про місцеві умови своєму товаришеві Остапчуку: «Тутки страшна дороговизна, так, що вижити приходиться дуже круто. Мешкане треба платити по 13 карбованців денно – а щоб прогодувати себе, то дуже ощадно буде коштувати денно 60–70 карбов. Про одягу і обув – страшно подумати. Аби на зиму зодягнутися і взутися треба зо 20 тисяч карбов. виложити. За зимові квартири з опалом вже тепер співають по 2/3 тисячі карбованців місячно. А видко з ситуації, що треба зимувати на циганській волі» [18, с. 218].

Місцева адміністрація, відчуючи гостру потребу кваліфікованих кадрів, намагалася залучити новоприбулих галичан до праці в державних установах. Міністр для галицьких справ С. Вітик звернувся до галичан з вимогою, щоб кожен до 3 серпня 1919 р. віднайшов собі місце праці. При міністерстві було створене спеціальне Бюро посередництва праці для пошуку роботи галичанам яке було розміщене в Губерніальному будинкові, де розташувався уряд [29, с. 1]. Губерніальний комісар

Поділля Кондрашенко за дорученням Міністра внутрішніх справ й за погодженням із Є. Петрушевичем закликав до служби в адміністрації колишніх повітових комісарів, референтів, правників й усіх кваліфікованих фахівців із Галичини. Після реєстрації новопризначені службовці мали прослухати стислі курси про організаційну специфіку місцевої адміністрації, план праці та «службову прагматику» [32, с. 4]. На той час адміністративний апарат Подільської губернії потребував близько 100 урядовців. Однак на початку серпня 1919 р. до праці зголосилися лише 25 осіб [27, с. 2].

Найперше влаштували на працю залізничників. Свого часу Міністерство шляхів УНР направило в Галичину своїх фахівців – десятки машиністів – та допомогло забезпечити обслуговування своїм кваліфікованим персоналом двох залізничних шляхів сполучення в ЗУНР [17, с. 100].

Ряд діячів УНРади обійняли відповідальні посади в уряді УНР. Золочівський адвокат Теодор Ваньо зайняв посаду урядовця Міністерства господарства УНР у Кам'янці на Поділлі [34, арк. 14]. Іван Кохановський працював у судових установах УНР у м. Вінниця [13, с. 438]. Делегат від Жидачівського повіту д-р Микола Левицький був військовим суддею в Кам'янці на Поділлі [33, с. 4]. Відомо, що працював в органах влади УНР Володимир Лисий [24, с. 107]. Іван Макух був заступником («товаришем») міністра внутрішніх справ в уряді І. Мазепи [8, с. 10-171]. Лев Петрушевич був старшим юрисконсультом Міністерства юстиції УНР [12, с. 19-20]. Колишній начальник канцелярії ДС внутрішніх справ ЗУНР й начальник канцелярії Президії УНРади Бронислав Янів очолив канцелярію Міністерства внутрішніх справ УНР [10, с. 22]. Міністерство для Галичини з позицій уряду УНР висвітлювало свою діяльність у газеті «Галицький Голос», в редакції якої працювали і галичани.

Для відкриття українських шкіл на Поділлі бракувало кваліфікованих вчителів. Міністерство народної освіти звернулося до органів місцевого самоврядування та губернських та повітових комісарів освіти, щоб призначали інтелігенцію з Галичини на вчительські посади. Щоб заохотити вчительський персонал із Галичини та Буковини, влада підтвердила чинність закону від 24 лютого 1919 р., в якому вчителям та вчителькам українських земель колишньої Австро-Угорщини були надані всі права, якими користувалися місцеві вчителі, причому педагогічний стаж зараховувався так само, як і вчителям місцевих шкіл [31, с. 1].

Троє діячів УНРади, греко-католицькі священники, стали полевыми духовниками (капеланами) УГА. о. Степан Петрушевич спочатку працював на посаді культосвітнього інструктора при повітій Управі в м. Старокостянтинів [5, с. 3], опісля зголосився добровольцем до армії. Був полевым духовником при Станційній Команді [9, с. 85, 191]. Очевидець згадував про роботу галичан у Наддніпрянщині так: «Дозвіл вступати до служби дав нам диктатор З. О. Мін. Вн. Справ урядило для юристів в Кам'янці короткий курс адміністрації. А відтак від Кам'янця по Житомир, від Заслава по Балту, вслід за нашими побідними військами розіхалися Галичане до праці на місцях.

А праця та була тяжка та наразі невдячна. Перевтомлені працею та подіями в Галичині знайшлися ми серед нових людей, нових обставин. Без відповідної підготовки, без основного знання обов'язуючих законів, окружені Наддніпрянцями, які часто нам колоди кидали під ноги, ми розпочали тяжку, систематичну бюрову, а поза бюром освідомлюючи працю о селлах.

Ось тую роботу треба представити точно по повітам, щоб зрозуміти кілька труду і енергії вложили Галичане в будівництво У. Н. Р. А зрозуміти можна і так, коли скажу що при сотках урядників по міністеріях годі було на провінцію – (так було в моім повіті) – допроситися прислання хоч би одного слідчого, прокуратора чи

хоч би самого Повіт. Комісаря, коли цілий тягар адміністрації округу з двістатисячною людністю падав на одного Галичанина» [4, с. 3].

У Кам'янець-Подільському університеті було утворено «Учительську Громаду» як філію українського галицького товариства вчителів середніх шкіл. Відомо, що до Комітету цієї організації увійшов депутат УНРади Андрій Алиськевич [25, с. 4].

Вкрай загострив стосунки перехід Галицької Армії на бік Денікіна. Щоб уникнути самовільного захоплення міста денікінцями чи більшовиками, штаб Головного Отамана послав телеграму польському командуванню, в якому запропонував зайняти район Кам'янця польським військом при умові залишення у ньому української цивільної влади, збереження прав українського населення й цілості державного майна УНР [11, с. 143-144].

Внаслідок загрози захоплення Кам'янця на Поділлі польським військом 15 листопада 1919 р. Є. Петрушевич та його урядовці покинули місто [35, с. 77]. Відійшли з міста частини Галицької Армії та більшість галичан, що працювали в адміністрації ЗУНР. Незважаючи на домовленість між урядом УНР та Польщею, галичанам було небезпечно залишатися в Кам'янці під польською владою. Адже польські спецслужби арештовували всіх, хто був причетний до адміністрації ЗУНР у Східній Галичині чи воював у Галицькій Армії. Польське військо увійшло до Кам'янця 17 листопада 1919 р. [35, с. 77]. У винятковій ситуації були галичани чи буковинці, котрі мали посвідчення урядовців УНР, зокрема буковинський соціал-демократ Степан Баран, Осип Безпалко [11, с. 193].

Окремі галичани залишилися в Наддніпрянщині та продовжували свою участь у збройній боротьбі з більшовиками й державотворчих процесах УНР Краєва Рада у Хмельнику. І. Макух організовував українську адміністрацію в Могилеві. Скликав та очолював Краєву Раду УНР у Хмельнику (грудень 1919) [8, с. 170-171].

В грудні 1919 р. у Кам'янці на Поділлі була утворена загальнонаціональна інституція – Українська Національна Рада. Одним з ключових керівників УНРади був галицький діяч Степан Баран. Останній приїхав до Кам'янця в листопаді 1919 р. й за свідченнями Ісаака Мазепи «верховодив» у ній [11, с. 190].

Далі події розгортаються так: «Доля Армії міняється. Приходить листопадова трагедія. Мимо того урядники Галичане лишаються і далі в службі УНР. Повнять її часто серед тяжких обставин, аж до ліквідації уряду. Відтак розносить їх доля по широкій Україні. Для браку засобів до життя тримаються переважно нашої армії. Переходять і мруть на тиф. Переживають тяжкі большевицькі часи. В кінці одні переїжджають з частинами на фронт і попадають до Поляків. Другі остаються при етапних формаціях, тих доля не знає. Треті шукають захисту на українським селі» [4, с. 3].

Впродовж 1919-1920 рр. у Наддніпрянщині загинули ряд діячів УНРади. Брат Диктатора, о. Степан Петрушевич, захворівши на тиф, помер 14 січня 1920 р., у залізничному вагоні на станції Слобідка [19, с. 182]. Також від тифу помер наприкінці грудня 1919 р. у Проскуріві А. Шмігельський [15, с. 4].

Які наслідки мало перебування галичан у Наддніпрянщині для свідомості місцевих українців? У мемуаристиці знаходимо свідчення зміни ставлення населення до війська та цивільних галичан, яка відбулася протягом осені 1919 р. – весни 1920 р.: «Бо працю їх оцінило як слід українське громадянство, яке прощало їх з сльозами в очах і яке упімнеться за них, у свого Уряду» [4, с. 3].

Анонімний старшина УГА пригадував слова наддніпрянського господаря-селянина у селі Перейми, коли той приймав у себе кілька галицьких вояків на нічліг: «А Галичане» – пізнає по одязі – витайте! Були вже тут ваші. От хороші ви люде,

Галичане. Який у вас порядок, яка дисципліна, а перше всього ви свої люде. Всі по нашому балакаєте, не цураєтесь свого. Відколи ваші тут були, а ще Шевченкове свято уладили, ми аж інакше на світ дивимосся. Знаємо що ви мусіли йти з комуною, але ви не були ніякі не більшовики. От коби ви у нас все остали, хорошо булоб!...» [6, с. 2].

Данило Богачевський пояснив зміни у ставленні до галицького війська та галичан так: «Маю враження, що це треба завдячувати тій обставині, що населення ставилося позитивно до нас, коли побачило, як ми поведомосся і чого ми хочемо. Думаю, що це була найбільш успішна агітаційна праця» [1, с. 71].

Подібно думки занотував у своєму щоденникові Степан Венгринович: «Люди тут вже знають Галичан. Приймають і хлібом гостять. Чомусь велику симпатію виробили собі наші війська по всій Україні.

– От люди! – говорять про нас – стоять у селі, то тихо – спокійно, ні стріляння – ні грабіжі, за все платять, усе просять, а не беруть силою. Відідуть – також тихо, кожний знає, що йому нічого не пропало. Жалко Галичан, страждає народ, відбився від свого краю, тай добитись годі...

Небагато нас перейшло тут на Україну, а здається цілу засіяли, нема кутка – нема села куда не переїздилиб, де не стоялиб, у якому не говорилиб:

– От Галичани, люди! Не те що наші...

Вже не звуть нас «австрійцями», бо вже подерся австрійський одяг, стали подібними до їхнього строю... знають тільки, що ми Українці, і з ким не лучились, то всеж тим – чим були осталися...

А слово «Україна» кожному вже ухами ллється, бож ця якась Україна причиною цієї біди, цих боротьб, нема солі – нафти – мануфактури, а не було України, то всьо було подостатком і «дьюшево».

Багато треба булоб літ, щоб тую Україну освідомити національно до цього ступіння, до якого освідомилась одним тільки нашим переходом тут за Збруч» [2, с. 158-159].

У підсумку відзначимо: ангажування галицьких активістів у державних установах УНР доби Директорії розпочалося з участі галичан у Трудовому Конгресі України та призначення окремих діячів на міністерські посади (С. Вітик, А. Крушельницький, О. Назарук, В. Темницький). Найбільшого розмаху воно набуло після переходу Галицької Армії та адміністрації ЗУНР за Збруч влітку 1919 р. Галицькі та буковинські активісти ЗУНР увійшли до складу міністерств та відомств, працювали в місцевій адміністрації та залізниці, в освітніх установах. Окрім високого фахового рівня, вони відрізнялися високим рівнем національної свідомості й самопожертви заради української самостійності. Галичани та буковинці активно включилися в суспільно-політичне життя Наддніпрянщини й стали вагомим чинником суспільно-політичного життя УНР. Ці факти можна розглядати в контексті реалізації об'єднавчого процесу УНР і ЗУНР. Недосконалість політико-правового аспекту Акту злуки не заперечила позитивного досвіду національної інтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Богачевський Д. На возі і під возом. Спомини галицького адвоката. – Торонто: Українське видавництво «Добра книжка», 1976. – 141 с.

² Венгринович С. Весна 1920 року (уривки з дневника) // Історичний Календар-Альманах Червоної Калини на 1931 рік. – Львів: Накладом видавничої кооперативи «Червона Калина», 1930. С. 157-161.

3. Гриневич Я. В ім'я правди. Аналіза безпаралельної трагедії Української Галицької Армії. – Нью-Йорк, 1972. – 47 с.
4. Громадська Думка. – Львів, 1920. – 3 червня.
5. Громадська Думка. 1920. – 4 червня.
6. Громадська Думка. 1920. – 4 липня.
7. Денник Начальної Команди Української Галицької Армії. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1974. – 325 с.
8. Іван Макух // Народній ілюстрований Календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1927. – Львів, 1926. – С. 170-172.
9. Лебедович І. Полеві духовники УГА. У 45-річчя участі у Визвольних Змаганнях. (Матеріали до історії). – Вінніпег, 1963. – 327 с.
10. Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – Вересень. – Ч. 9.
11. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917. – Мюнхен: Прометей, 1951. – Ч. II: – 245 с.
12. Максимчук І. Нарис історії роду Петрушевичів. – Чикаго, 1967. – 289 с.
13. Н. Н. Іван Кохановський // Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславщини / Наукове Товариство ім. Шевченка. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1985. – Т. II. – С. 438.
14. Назарук О. Рік на великій Україні. Конспект споминів з Української Революції. – Нью-Йорк: Говерля, 1978. – 344 с.
15. Нова Рада. – Львів, 1920. – 23 січня.
16. Олійник С. Відступ Української Галицької Армії за Збруч та її прибуття в Наддніпрянську Україну в липні 1919 р. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Т. 16: На пошану професора А. О. Копилова. – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 121-128.
17. Павлишин О. Державне будівництво ЗУНР-ЗОУНР: проблема національних кадрів // Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради). Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 р. – К., 1997. – С. 97-106.
18. Павлишин О. Євген Петрушевич (1863-2013). Ілюстрований біографічний нарис / Олег Павлишин. – Львів: Манускрипт, 2013. – 400 с., іл.
19. Павлишин О. Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919). Навчальний посібник. – Львів: Літопис, 2008. – 224 с.
20. Павлишин О. Об'єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект (кінець 1918 р.– перша половина 1919 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37 / 1. – С. 327-349.
21. Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини і Буковини в революції 1918–1919 рр. / Олег Павлишин // Україна модерна. – Львів, 2000. – Ч. 4–5. – С. 187-245.
22. Пилат О. Громадсько-політична діяльність Семена Вітика / Оксана Ігорівна Пилат. Автореф. дис. канд. іст. наук. – Львів, 2008. – 18 с.
23. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ століття). – К.: «МП Леся», 2006. – 672 с.
24. Станімір О. Моя участь у Визвольних Змаганнях. 1917-1920. – Торонто, 1966. – 192 с.
25. Стрілець. – Кам'янець на Поділлі, 1919. 28 вересня.
26. Стрілець. – 1919. 3 серпня.
27. Стрілець. – 1919. 5 серпня.
28. Трудова Громада. – [Камінець-Под.], 1919. – 26 липня.
29. Трудовий Шлях. – Кам'янець-Под., 1919. – 30 липня.
30. Українське Слово. – [Камінець-Под.], 1919. – 27 липня.
31. Українське Слово. – 1919. – 1 серпня.
32. Українське Слово. – 1919. – 2 серпня.
33. Український Прапор. – Відень, 1921. – 3 вересня.
34. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 581, оп. 1, спр. 144.
35. Sources of modern history of Ukraine. Vol. 2: The ukrainian revolution documents 1919-1921. – New York, 1984. – 250 p.